Spiró György: Álmodtam neked

Mit jelent ebben a fáradt századvégben, Közép-Európában (s egyáltalán) értelmiséginek lenni? A kérdés persze kitágítható térben és időben is. Megkönnyíti a választ, ha szűkítjük a kérdést, és a humán értelmiségire kérdezünk. Akkor úgy hangzik a kérdés, hogy miért érzi rosszul magát itt és most az az ember, aki meg van verve vagy áldva a közlés, megfogalmazás képességével, vágyával, kínjával, illetve aki azért rendeli alá életmódját, magánéletét, esetleg még a karrierjét is ennek a már-már monomániás fogalmazáskényszernek, mert hisz abban, hogy egyrészt a világ megfogalmazható, másrészt meg is változtatható. No nem teljesen, csupán valamelyest. Úgy érzem, hogy ezt Spiró eddig (drámáiról sajnos csak olvasmányélményeim lévén) a legadekvátabb módon az okkal és méltán vitatott *Az ikszek*ben fogalmazta meg. Anélkül, hogy hozzá akarék szólni a regényről kipattant (és más...) vitáihoz, csupán megjegyzem, hogy megértem a lengyelek érzékenységét, de nem értek egyet vele. Spiró valami olyasmire érzett rá — helyesebben: olyasmibe ásta bele magát masszív és szívós filológiai aprómunkával —, amit mindannyian átélünk, de a kimondásától visszatart ezeregy ok. Mondjuk a gyávaság, de ez így nem elég pontos. Mert igaz ugyan, hogy a felismert — vagy csak felismertnek vélt — igazság kimondásához erkölcsi bátorság is kell (szól erről is ebben az új kötetében), de a bátorság önmagában még nem minősít esztétikailag. Spiró leleménye, fölismerése lényegében az a távolságtartás, vagy csak a távolságtartás (távolmaradás?) szándéka, amely nélkül nem lehet a dolgok fonákját, a kelevényeket, fekélyeket is megmutatni. Itt, Közép-Kelet-Európában ez azért olyan furcsa, szokatlan, olykor botrányos, mert megszoktuk, hogy a literatúra valóságosan is jelen akar lenni az eseményekben, befolyásolni akarja azokat; az író személyes hitelét, sőt az egzisztenciáját is mintegy beledolgozza a műbe, olykor föl is áldozza érte. Ez a heroikus pátosz emeli az írást a mindennapiság fölé, s ez az emelkedettség formál jogot arra is, hogy a mindenkori politikum fölöttinek érezze, vallja önmagát. Mintha nem bíznánk mindenkor az esztétikumban magában vagy a hűvös objektivitásban. Az a nemes szándék, amely Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, majd Ady tollán fegyvert formált a tollból, később a hétköznapi csetepaték botjává tompult, s lejáratta a XIX. században még oly vonzó (mert hiteles) vátesz szerepet és pózt. Holott nyilvánvaló, hogy a MŰ, akár deklarálja azt a szerző, akár nem, magával a megformálás igényességével is jelen van és hat, ha nem is azonnal és direkten.

A fentebb elmondottak, azaz az irodalom közvéleményformáló, mozgósító ereje egyszerre erénye és hátránya e földrajzi régió irodalmának. Boldogok azok a népek, akiknek egy-egy Proustra, James Joyce-ra, Musilra, Thomas Mannra is „telik", azaz hatalmas regényfolyamokban fogalmazhatja meg azt a létérzést, amelyre innen, Közép-Európából hol ájult ámulattal, hol dühödt irigységgel, féltékenységgel, hol meg a jótanuló kapkodó utánzási vágyával tekintünk. Érthető, sem az idő, sem a hely, sem a körülmények nem kedveztek soha annak, hogy az irodalmat önmagáért az esztétikumért műveljük, bízva az időben, a sorsban, az olvasóban. Ezzel nem azt állítom, hogy az *Ulyssest*, vagy *Az eltűnt idő nyomában*t — noha ezt újra és újra kiadják — az ír vagy a francia munkások, kispolgárok tömegei olvassák. Nem is nekik szánták a szerzők. De merjen erre csak célozni a kelet-európai író! Itt az osztály mint eredet, mint közeg és megcélzott médium sokszor vált fontosabbá, mint maga a mondandó. Holott nyilvánvaló — sőt a mai iskolarendszer csődje mellett egyre nyilvánvalóbb! —, hogy az értelmiségnek is csak egy vékonyka hártyája

tekinthető érdemi olvasónak. Olyannak, aki valóságos fogyasztója, közvetítője is a kultúrának. Így volt ez a XIX. századi Lengyelországban is — mondja Spiró *Az ikszek*ben, s ez bármilyen szomorú is, jobb tudni, tudomásul venni. Petőfi első olvasói szépkedvű honleányok voltak. Nem is lehettek sokan, hiszen az olvasni tudást csak Eötvös báró iskolareformja tette általánossá a századvégen, az első Petőfi-kiadások men érték el az ezres példányszámot! Sőt volt idő — hogy a századunkból is vegyünk példát —, amikor a Nyugat is csak 400 példányban jelent meg.

Úgy tűnhet, hogy ennek a gondolatmenetnek semmi köze Spiró legújabb kötetéhez, amelyben — mint jeleztem — egy ország, de mondhatom úgy is kis megszorítással, hogy „*a*" közép-európai humán értelmiség közérzetét fogalmazza meg. Aki esetünkben magyar, zsidó és budapesti, de lehet(ne) lengyel, horvát vagy erdélyi székely, olténiai román is, hiszen ebben a régióban, ebben a kultúrkörben csupán variációk vannak, az alapélmény azonos. Mármint az elmúlt fél évszázadban. Mi az, ami már-már az egyetemesség érzetét kelti az olvasóban Spiró novellamorzsáit, szóösszetételeit olvasva? Nos, nem más, mint ami *Az ikszek* Boguslawskyjét is környezete fölé emeli, szembefordítja vele, ami meggyötri, megalázza, haláláig izzásban tartja: egyfajta *minőségigény*, amely a körülmények kisszerűsége, tisztátalansága és tisztázatlansága, a dolgok ellehetetlenülése miatt és által determinált, s amelyből csak a szellem, a zsenialitás találhatna kiutat, holott éppen erre nincs igény, ezt nem tolerálja a fentebb jelzett környezet. Ebben a szorításban csak fölfelé vagy befelé lehet növekedni, de a sors ezt is csak felemásan adja meg Boguslawskynak.

Ez a kis könyv, az *Álmodtam neked*, fölfogható naplójegyzetnek is, a szerző értelmiségivé, íróvá válása történetének is. Semmi rendhagyó nincs benne, amit a nemzedéktársaitól (akik átlépték a negyedik X-et) ne olvashattunk volna. Háború, az ötvenes évek olykor tragikomikus, ma már groteszknek is láttatható epizódjai — egy koraérett gyerek szemével —, majd az egyetem, a hatvanas évek, innen visszapillantva idealizálható („nagy nemzedék"!) suta esetlegességei, mindenesetre — akkor még — a jövő ígéretével. A majdani irodalomtörténész minden bizonnyal józanabbul, kritikusabban fogja megítélni ezt az évtizedet, szerzőnk azonban még nincs ebben a kegyelmi állapotban. Túl közeliek és fájdalmasak ezek az élmények, ki kell írni őket. Példaként az „Apámmal a meccsen" és a címadó írást emelném ki. A szerző — már a férfikor határán — elveszíti az apját, találkozik az elmúlás, a lét nagy kérdésével. Ezt mindenki másként éli meg, s a szerzőt éppen a megírás módja jellemzi és minősíti. Ez az első látásra már-már frivol, távolságtartásra törekvő, önironikus, ugyanakkor kegyetlenül őszinte hangvétel. Nos, ez a másik mozzanat, ami megkülönbözteti Spiró könyvét a nemzedéktársak felnőtté-értelmiségivé válás sztorijaitól: a megírás ideje. Megszoktuk, hogy az írók előbb a kamaszélményeket pakolják ki a batyuból, s a későbbi kötetekben nyitnak a világra. Spirót — ha hihetünk neki — éppen a kamaszgátlások, szeméremérzet tartotta vissza ettől. Ez sem ismeretlen érzés: a „kit érdekelnek ezek a történetek?", a „nem szolgáltatom ki magamat" félelme. Márpedig az író is esendő ember. Nemcsak azért, mert el kell temetnie az apját, át kell élnie a másik nemmel való találkozás ritkán vidám ütközéseit, az én önmagára eszmélésének gyötrő zavarait, de a már író (fogalmazó) intellektus hiúságait, soha meg nem szűnő szorongásait is. A kötet egyik legjobb írása az „Olvasóm" című, amelyben kegyetlen nyíltsággal beszél erről is. Hogy nincsenek olvasók, helyesebben: egyre ritkább, kipusztuló fajta az a mohó szellemi éhség, amely nem azért zabálja a betűt, hogy tizenöt elolvasott, így-úgy megértett könyvről írjon egy tizenhatodikat. Az az igényes olvasó hiányzik — mondja Spiró —, aki érzékeny az árnyalatokra, aki tudatosan éli meg a minőséget, mert tudja, hogy a már megfogalmazott (szavakba öntött) világ formálódhat is az esztétikum által. Van még egy mozzanat, amely előnyére válik Spirónak: s ez a nyelvek tudása, azaz a több kultúrkörben való otthonossága, jártassága. Ez adja azt a rálátást, amelyről már szóltam, az összevetés, a korrespondenciák fölismerésének képességét. Csak Adyval kapcsolatban szoktuk emlegetni, hogy Párizsból nézvést fedezte föl a Magyar Ugart. Spiró egy amerikai bérházból emlékezik, pásztázza

végig emlékei Közép-Kelet-Európáját, s nem(csak) arra az eredményre jut, hogy milyen pitiánerek, esendőek itt a viszonyok, hanem arra is, hogy sehol sem más az értelmiségi lét, s akkor már jobb itthon az ismert (anya)nyelvben, közegben. Mert feladatot csak itt találhat magának igazán — döbbenti rá az emigrációra készülő lengyel költőbarátjának vergődése, sorsa. Dühíti, el is keseríti ez a tény, hogy a kis népek, nyelvek legfeljebb ha heveny politikai izgalmat válthatnak ki ott a „nagy" világban, de ezzel együtt is csak az egzotikum erejéig. Márpedig ez kevés is, megalázó is. Ha úgy tetszik, ez már valóban direkt „politizálás", noha szerzőnk váltig szabadkozik ez ellen, mondván, hogy erre nincs, nem lehet ideje, mert az életművét kell megalkotnia.

Gyenge poén lenne ezek után a Spiró neve körül mostanában kavargó, szintén heveny vitákra utalni, mert a szerzőnek abban van igaza, hogy a művek felelnek vagy nem felelnek önmagukért. Igen, Spiró is írt, ír felejthető opuszokat, de ki nem? Vannak korok, helyzetek, amikor a személyiség szűknek érzi azt a ketrecet, amely élni, alkotni adatott, s úgy védekezik, hogy eltúlozza, megnöveszti a gesztusokat, a gesztusok jelentőségét. Gyarlóságok ezek is, emberiek, de baj, ha elhomályosítják magukat a műveket (a jókat), a teljesítményt. Ez a karcsú kötet túléli, Adyval szólva, „e mai kocsmát". *(Szépirodalmi Könyvkiadó)*

HORPÁCSI SÁNDOR

A kritika hitele és hatékonysága

LENGYEL BALÁZS: EGY MAGATARTÁS TÖRTÉNETE

A kritika hitelének és hatékonyságának legfőbb forrása: a személyiség fajsúlya. E fajsúly ötvözője nemcsak a tehetség eleve adott befogadói érzékenysége, hanem a hajlam s az ítélőképesség szívós kiművelése, az intuíció és racionalitás szerencsés arányú „működtetése".

Az intuíciónak ugyanis — vallja Lengyel Balázs mestereivel együtt — nem kell félnie a határozott nézetek befolyásoló szerepétől, sőt, az elvektől vezérelt intuíció a legtermékenyebb, s mindez ízlésünk természetét is módosíthatja. „A teremtő kritika mindenkor abban látta hivatását — idézi egyetértően Halász Gábort —, hogy irodalmi ideálokat tűzzön ki, az ízlést tudatosítsa, az alkotóerőket ösztönözze, a közönséget nevelve, kedvező intellektuális légkört teremtsen... Mérni csak mértékkel lehet..."

Nos, Lengyel többször is körvonalazza saját mértékrendszerét és kritikusi gyakorlata más tényezőit, s pl. a tanulmányíró Babits, a kritikus Rónay, az esszéíró Cs. Szabó László vagy Halász Gábor munkásságának vizsgálatakor azon vonásokat emeli ki, melyek rá is ösztönzően, alakítóan hatottak. Babits belső fejlődését vázolva pl. döntő jelentőségűnek látja az *ösztönösség* és a *racionalitás* viszonyának tisztázását. 1910-ben, Bergson filozófiájáról írt tanulmányában Babits még Bergson lelkes híveként méltatja az ésszel be nem fogható tudat alatti világ jelentőségét, az „ihlet és élet" szoros párhuzamát, hogy majd 1917-ben az ösztönösségben, a rációellenességben fedezze fel a „veszedelmes világnézet" csíráit, az emberiségre bajt zúdító ellenséges erőt. Lengyel azonban figyelmeztet Babits végletektől tartózkodó arányérzékére is, arra, hogy az író mindkét sarkosított véleményében megjelenik egy-egy tompítottabb hangvételű ellenpontozás. 1910-ben a szimpla ösztönösségtől óv; 1917-ben pedig a felületes, lapos észkultusztól. Babits szerint csak az ösztön és értelem egy új, magasabb szintű egységének megteremtése lehet eredményes, „így lesznek költészet és tudomány, intuíció és értelem fegyvertársak ellenségek helyett".